

MPHTI: 06.81.23.

JEL Classification: O34

INTELLECTUAL ECONOMIC FACTOR RO SVITATION

L. K. Sanalieva¹, S. A. Rakhimova²

^{1,2}S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan

---

ABSTRACT

The purpose of the research – the development of leading countries of the world has led to the formation of a new economy - knowledge economy, innovation, global information systems, intellectual labor economics, science, and new technologies. Today, complex studies on various aspects of social development are relevant when Kazakhstan enters a new phase of its development. The main purpose of the research is to study the role of innovation potential today at the foreign and domestic levels, to identify the factors that affect the problem, and identify the ways of development.

The methodological basis of the study was based on a variety of modern analytical, economic and statistical analysis methods, a systematic approach, methods of analogy, comparative and expert assessments, statistical data processing.

Originality / value of the research. One of such topical issues concerning every citizen of Kazakhstan is the problem of formation and development of intellectual nation - the support of our state, the basis for further development and prosperity of our country. This problem is multifaceted, it covers many areas, such as the formation of an intellectual society in Kazakhstan, the multiplication of the national intellectual potential in the formation of a rich intellectual nation, the formation of an intellectual citizen of the country.

Findings. The article highlights its development in different countries, as well as existing problems. The ways and methods of their decision on the basis of various analytical indicators on this subject are described. The definition of intellectual potential in the interpretation of various authors is given. In this paper, the main trends in the development of the world intellectual potential in our country in the context of globalization were analyzed. The analysis of the level of intellectual property development to date, as well as the prospects that exist in this area under the influence of certain qualitative factors.

Keywords: Intellectual potential, modernization, globalization, competitiveness of the country.

ЗИЯТКЕРЛІК ӘЛЕУЕТ ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Л. К. Саналиева¹, С. А. Рахимова²

^{1,2}С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеу мақсаты – әлемнің жетекші елдерінің дамуы жаңа экономиканың – білім экономикасының, инновациялардың, жаһандық ақпараттық жүйелердің, зияткерлік еңбек экономикасының, ғылымның, жаңа технологиялардың қалыптасуына алып келді. Бүгінгі таңда Қазақстан өзінің дамуының жаңа кезеңіне кіргенде, әсіресе қоғамдық дамудың түрлі бағыттары бойынша кешенді зерттеулер өзекті болып тұр. Инновациялық әлеуеттің бүгінгі таңдағы рөлін шетелдік және отандық деңгейде зерттеп, мәселелерді анықтап, әсер ететін факторларын талдап, даму жолдарын көрсету – зерттеудің басты мақсаты болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі аналитикалық, экономикалық және статистикалық талдау әдістері, жүйелік тәсілі, ұқсастық, салыстырмалы және сараптамалық бағалау, статистикалық деректерді өңдеуге негізделген.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – әрбір қазақстандыққа қатысты осындай өзекті тақырыптардың бірі – зияткерлік ұлтты қалыптастыру және дамыту мәселесі-біздің мемлекетіміздің тірегі, еліміздің одан әрі дамуы мен өркендеуінің негізі болып табылады. Бұл мәселе көп қырлы, ол Қазақстандағы зияткерлік қоғамды қалыптастыру, бай зияткерлік ұлтты қалыптастырудағы Ұлттық зияткерлік әлеуетті арттыру, өз елінің зияткерлік азаматын қалыптастыру сияқты көптеген бағыттарды қамтиды.

Зерттеу нәтижелері – осы тақырып бойынша әртүрлі аналитикалық көрсеткіштер негізінде оларды шешудің жолдары мен әдістері сипатталған. Әр түрлі авторларды түсіндіруде интеллектуалдық әлеуетті анықтау берілген. Бұл жұмыста әлемдік зияткерлік әлеуетті дамытудың негізгі тенденциялары талданды. Бүгінгі күні Зияткерлік меншіктің даму деңгейіне, сондай-ақ белгілі бір сапалық факторлардың әсер етуі кезінде осы салада бар перспективаларға қатысты талдау жүргізілді.

Түйін сөздер: зияткерлік әлеует, жаңғырту, жаһандану, елдің бәсекеге қабілеттілігі.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Л. К. Саналиева¹, С. А. Рахимова²

^{1,2}Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
Павлодар, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – Развитие ведущих стран мира привело к формированию новой экономики – экономики знаний, инноваций, глобальных информационных систем, экономики интеллектуального труда, науки, новейших технологий. Сегодня, когда Казахстан вступает в новый этап своего развития, особенно актуальны комплексные исследования по различным направлениям общественного развития. В статье выделены его развитие в различных странах, а также существующие проблемы.

Методология. Описаны пути и методы их решения на основе различных аналитических показателей по данной тематике. Дано определение интеллектуального потенциала в трактовке различных авторов.

Оригинальность/ценность исследования – одной из таких злободневных тем, касающейся каждого казахстанца, является проблема формирования и развития интеллектуальной нации – опоры нашего государства, основы дальнейшего развития и процветания нашей страны. Данная проблема многогранна, она охватывает множество направлений, таких, как формирование интеллектуального общества в Казахстане, приумножение народного интеллектуального потенциала в формировании богатейшей интеллектуальной нации, формирование интеллектуального гражданина своей страны.

Результаты исследования – в данной работе были проанализированы основные тенденции развития мирового интеллектуального потенциала и в нашей стране в условиях глобализации. Проведен анализ относительно уровня развития интеллектуальной собственности на сегодняшний день, а также перспективы, которые существуют в данной области при воздействии определенных качественных факторов.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, модернизация, глобализация, конкурентоспособность страны.

КІРІСПЕ

Соңғы он жылдары шетелдік және отандық экономикалық ғылымның зерттеу пәні болып тауарлар мен қызметтерді өндіру үдерісінде адаммен байланысты капиталдың әртүрлі түрлері табылады. Бір ғана капиталмен басқасын немесе олардың барлығын жұтатын зерделенетін капиталдың ролінің ар-

туына әкелетін өзінің зерттеу пәні осы немесе басқа капитал болып табылатын зерттеудің артқанын байқауға болады.

Әлемнің дамыған елдерінде білім экономикасын, яғни бұрынғы ақпараттық-желілікке қарағанда басқа экономиканы қалыптастыру зор жылдамдықпен айналымға ие. Білім (сандық және сапалық сипаттамалар ретінде) түбірімен экономиканы, технологияны, адамды және әлеуметтік саланы өзгерте алады. Сан жағынан оларды бағалау мүмкін емес. Сондықтан «ғылымисыйымды» деп аталатын жаңа көрсеткіш қолданылады, яғни жаңа технологияларға, жабдықтарға, өндірісті ұйымдастырудың жаңа формаларына және т.б. жұмсалған жаңа білімнің үлесі. Бұл жағдайда экономиканың дамуы мен қоғамның дамуы бір ғана үдерісі болып табылады. Экономиканы талдау мен қоғамды талдауды бөлу қиын болады, себебі экономика көп жағдайда институционалды сипаттағы көрсеткіштермен сипатталады. Білім олардың көмегімен алынатын (технологиялық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық, басқарушылық) шешімнің нарықтық құнымен өлшенеді. Компанияның капиталданған құны оның активтеріндегі зияткерлік еңбектің жоғары құнының есебінен баланстық құнынан ондаған есе артуы мүмкін, себебі нарық материалдық формадағы капиталға қарағанда, білімге салынған капиталды бағалайды. Білім экономикасын қалыптастыру жағдайында әлемдік тәжірибе алдыңғы қатарда адамның тек қана техника және технологиямен ғана емес (индустриаландырудан кейінгі өндірістегі сияқты), сонымен қатар шағырмашылықтың негізгі көздері ретінде адамның адаммен, ақпараттық ресурстармен, табиғатпен өзара байланысының жүйесі көрінеді. Мұндай өзара байланыс желілік құрылым қағидаларына негізделеді және кооперация, ынтымақтастық, серіктестік формасында жүзеге асырылады. Бұл қатынастардың үйлесімділігі ережеге сәйкес төменнен басталады (жоғарыдан емес), көп жағдайда тараптардың өзара сенімділігі фактісі маңызды рөлге ие болатын формалды емес тәртіптің нормалары мен құндылықтарына бағаланады. Осылайша білім экономикасы қоғамға жаңа әлеуметтік-экономикалық тәртіп әкеледі.

Әлемде соңғы жарты ғасырда сапалы өзгерістер болды. Ғылым, ғылымисыйымды өндіріс пен ақпараттардың дәуірі келді. Қазіргі қоғамның өзінің пайда болуы ғылыми зерттеулердің дамуынсыз, жаңа технологияларды ендіру мен жетілдіруге мүмкін емес. Мұның барлығы білікті кадрларға талаптарды арттырады. Ғылыми зерттеулердің деңгейі мен алынған нәтижелерді енгізу жылдамдығы көп жағдайда мемлекеттің әлеуетін анықтайды.

Дамыған мемлекеттердің экономикалық, қаржылық, әскери, саяси қуаты қолданбалы және іргелі ғылымның жағдайынан, ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы роботтардың дамуынан, өнеркәсіптік өндіріс және жалпы ұлттық өнімнің жалпы көлеміндегі ғылымисыйымды өнімнің үлес салмағынан тәуелді.

Қазіргі әлемдік экономикада елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін білімнің тиімді жүйесін, оқыту жолымен жұмыс күшінің зияткерлік әлеуетін арттыру маңызды фактор болып табылады.

Зияткерлік әлеуетті сақтау және дамыту кез-келген дамыған елің дамуының негізгі бағыты болып табылады. Ол қоғамның үдемелі дамуымен байланысты әлеуметтік-экономикалық дамудың жаһандық мәселелерді шешудің маңызды факторы ретінде қарастырылады. Көптеген елдерде зияткерлік әлеуеттің өсу мәселелері мемлекет саясатындағы, соның ішінде біздің елімізде де басымдықты облыстарға жатқызылған.

Еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Ғылым мен білімнің инновациялық индустриясы – ХХІ ғасырдағы Қазақстанның стратегиялық ресурсы» дәрісінде ұлттың зияткерлік әлеуетін нығайту қажеттілігін атап көрсетті [1].

Бүгінгі күні Қазақстан экономиканы жаңғырту фазасына түсті. Бұл кезең ғылым мен білімнің дамуын құрылымдық, ұйымдастырушылық, кадрлық, инфрақұрылымдық және қаржылық қамтамасыз етудегі түбірлі өзгерістерге әкелетін қазіргі экономикалық жағдайларға ғылым, білім саласының бейімделуімен сипатталады. Ғылыми-техникалық әлеуетті дамыту экономиканың дәстүрлі секторлары үшін сипатты емес фактор ретінде қарастырылмауы керек. Ғылым саласы – басқа секторлар үшін жалпы реттеудің ережелері және тетіктеріне, барлық ерекшеліктеріне ие экономиканың секторы.

Мемлекет басшысы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты өз жолдауында Төртінші өнеркәсіптік революция халық алдында жаңа шақыртуларды көрсететінін атап

өтті. Үшінші жаңғыру мемлекеттің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін экономикалық өсудің жаңа үлгісін құруға мүмкіндік береді [1].

Үшінші жаңғыру «Қазақстан-2050» стратегиясында келтірілген ұзақ мерзімді мақсаттарға жетуге бағытталған, экономиканың қажетті өсу қарқынын қамтамасыз етуге 5 негізгі басымдықтарға ие. Әсіресе экономиканы жедел технологиялық жаңғыртуға және адами капитал сапасын жақсартуға бағытталған бірінші және төртінші басымдықтарға ерекше назар аударылады. ҚР Тұңғыш Президенті өз жолдауында оқу үдерісіне IT-білімді белсенді енгізу, қаржылық сауаттылық, сонымен қатар үш тілділік қағидасының қажеттілігін атап көрсетті. Жоғары білім беру сапасына және кәсіби стандарттарға талаптарды арттыру оқу орындарының алдына қағидалы жаңа міндеттерді қояды. Жоғары оқу орындары жаңа экономикалық ортаға білім беру бағдарламаларының биімділігі, еңбек нарығында тұрақты артатын бәсекеге қабілетті болашақ мамандарды дайындау мәселелерін шешу қажет. Оқу бағдарламалары өмір жағдайларының, үдемелі жаңашылдардың және ақпараттарды өз бетімен іздеуге ұмтылу өзгерістеріне тез бейімделетін дағдыларды дамыту қажеттілігін ескере отырып қайта жасақталуы керек («Қазақстан-2050» стратегиясы).

Қазақстан экономикасының 80 % жеке секторда орналасу жағдайында нарық талаптарына әлсіз бағдарланған ғылым саласын реттеу қағидалары ескірген және жетілдірілмеген болып табылады.

Ғылыми-техникалық әлеуеттің дамуына жеке секторды тартудың тиімсіз тетігі, салыстырмалы ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы салада қатысушылардың өте жоғары емес белсенділігі қазіргі экономика жағдайында бұл сұрақтың өзекті екенін көрсетіп берді.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Зияткерлік әлеуеттің мәнінің сипаттамасын, қалыптасу ерекшеліктерін жасақтауда өз үлестерін В. Нисратуллин, В. А. Иванцов, А. Ф. Мартынов, С. П. Трапезников, В. П. Елютин сияқты ғалымдар енгізді.

В. Нисратуллиннің есептеуінше экономикада ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін жасақтайтын дамудың, қозғалыстың көзі ретінде зияткерлік – маңызды өндіргіш күш ретінде көріне алмайды [2].

В. А. Иванцов пікірі бойынша зияткерлік әлеует (аймақтың, елдің немесе қоғамның) келешекті мақсаттарды нақты анықтауға болатын объектінің нақты жағдайын сипаттайтын материалдық, табиғи, еңбек, қаржылық және ақпараттық ресурстарды біріктіретін қоғамдық өндіріс ресурстарының ерекше жиынтығын білдіреді [3].

А. Ф. Мартынов бұл түсінікті барынша кеңейтіп, аймақтың (елдің) зияткерлік әлеуетін ғылым мен мәдениет ақпараттар, өндіріс жүйелері, білімді тасымалдау, сонымен қатар ақпаратты қабылдауға, қайта жасақтауға, пайдалануға, ұдайы өндіруге, беруге қабілетті жұмыс күшінің сәйкесті жиынтығымен әлемді игеру мен ой елегінен өткізетін қоғамның жиынтық қабілеті ретінде [4].

С. П. Трапезников пікірінше «зияткерлік әлеует» түсінігі біліммен байланысты, ал оның қалыптасуы тұрғындардың білімділігінің өсуімен байланысады [5].

Зияткерлік әлеует туралы пікірлер В. П. Елютин еңбектерінде көрінеді [6].

Зияткерлік әлеует – ынталандыру-қажеттілікті саламен адамның жалпы қабілеттерімен, қозғалмалы ойлау күштерімен және қызмет үдерісіндегі адамның шығармашылық өнімділігін қамтамасыз етумен субъектінің ресурстары мен резервтерінің, әлеует пен үрдістерінің барлық байланысы. Зияткерлік әлеует – көп салалы және әртүрлі деңгейлі детерминацияға ие жүйелік құбылыс. Адамның зияткерлік әлеуетін өзара байланыстарды талдау негізінде ашуға болады: зияткер – өмір сүру үдерістері; зияткер – тұлға. Ол қызмет субъектісі және жекелік, тұлға ретінде адамның дамуы барысында жинақталады және қалыптасады.

Зияткерлік әлеует – өзбетімен нақтылықты көрсететін қалыптасудың жаңа деңгейіне зияткер жүйесінің өтуі үшін қажетті сапалы қызметтер қоры мен жаңа элементтер.

Осылайша, қоғамның зияткерлік әлеуеті өз кезегінде денсаулық (физикалық және ойлау қабілеті) деңгейінен тәуелді.

Қоғамның зияткерлік әлеуеті төмендеу шарасында зияткерлік қызметтің нәтижелігі төмендеп, экономикада терең дағдарысты жағдайлардың пайда болуына әкеледі. Сыни мән аймағы қоғам мен экономикада қайтару мүмкін емес үдерістердің пайда болуына әкелетін өмір сүру деңгейінің, тұрғындардың саулығының, қоғамның зияткерлік әлеуетінің және зияткерлік қызмет нәтижелігінің төмендеуімен сипатталады.

Ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамалар саласында қатысушылардың белсенділігі ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекелік артықшылықтарды сақтау мен қол жеткізу факторлары болып табылатын жаңа технологиялар мен ғылымисыйымды өнімдерді өндіріске ендіру мен жасақтаудың негізгі факторлары болған жағдайда Қазақстанның барлық ғылыми-техникалық жүйесінде әлсіз болып қала бермек.

Зияткерлік әлеует мәселелері терең философиялық ойға ие, немесе әлеуетті жалпы үзіліссіз өзектімен байланысты. Әлеует пайдаланылмаған жағдайда тез өшеді, керісінше тәжірибе ғылымға белсенді сұраныс ұсынған жағдайда ғылыми әлеует жылдам, оны пайдалану тиімділігі одан да жылдам дамиды. Қазіргі уақытта ғылымға қажеттіліктің болмауы өспелі, көп жағдайда Қазақстанның зияткерлік әлеуетінің орны толмас жоғалуына әкеледі. Ресурстардың жалпы қасиеттерінің көрінуі ретінде кәсіпкерлік субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін зияткерлік әлеуетті пайдалану мүмкіндігі зияткерлік әлеуеттің бәсекеге қабілетті өнімді өндіру мен жасақтауда, өндірістік-шаруашылықтық қызметтің тиімділігін, кәсіпкерлік құрылымдардың қолайлы беделін қамтамасыз етуде қатысуының әлеуетті мүмкіндігін сипаттайды.

Қазіргі әлемде бәсекеге қабілеттілік баға немесе сапа сияқты дәстүрлі факторлармен емес, зияткерлік әлеует элементтеріне қатысты жаңа факторлармен анықталады. Зияткерлік жұмыс, арнайы білімдер мен коммуникация тек қана қосылған құнды құру ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлік құрылымдардың бәсекеге қабілеттілігінің, экономикалық дамуының факторлары болып табылады. Қазіргі өндіріс – көп жағдайда ой қызметі, яғни персоналдар, өткізу және маркетинг бойынша инженерлер, бухгалтерлер, мамандар тарапынан материалдық емес әсер етудің артықшылықтары. Көптеген ұйымдарда алынған әсердің көп бөлігі арнайы білімді, персоналды оқытуды және серіктестер және контрагенттермен өзара әрекетті пайдалану нәтижесі болып табылады.

Қазақстанда соңғы бес жыл ішінде ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларға жұмсалған сыртқы шығындардың көлемі 61,7 млрд. теңгеден 69,4 млрд. теңге аралығында болды. Ең жоғары көлем 2017 жылы – 69,4 млрд. теңге, 2016 жылы 66,6 млрд. теңге және 2019 жылы 68,9 млрд. теңге тіркелді (ұлттық валюта бағамының өзгерісін есепке алған маңызды). 2019 жылы ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларға жұмсалған шығындар өткен жылдармен салыстырғанда 4,5 % артты. Жалпы көлемдегі қолданбалы зерттеулерге жұмсалған шығындардың үлесі 59,4 % құрады, тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларға – 24,9 %, іргелі зерттеулерге – 17,8 % [7].

Ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларды қаржыландырудың сыртқы шығындарының көп бөлігі республикалық бюджет қаржыларына келеді – 51,6 %. Компанияның меншікті қаржылары – 40,9 %, басқада көздер – 7,8 %. Төмендегі 1-кесте арқылы көрсетілген.

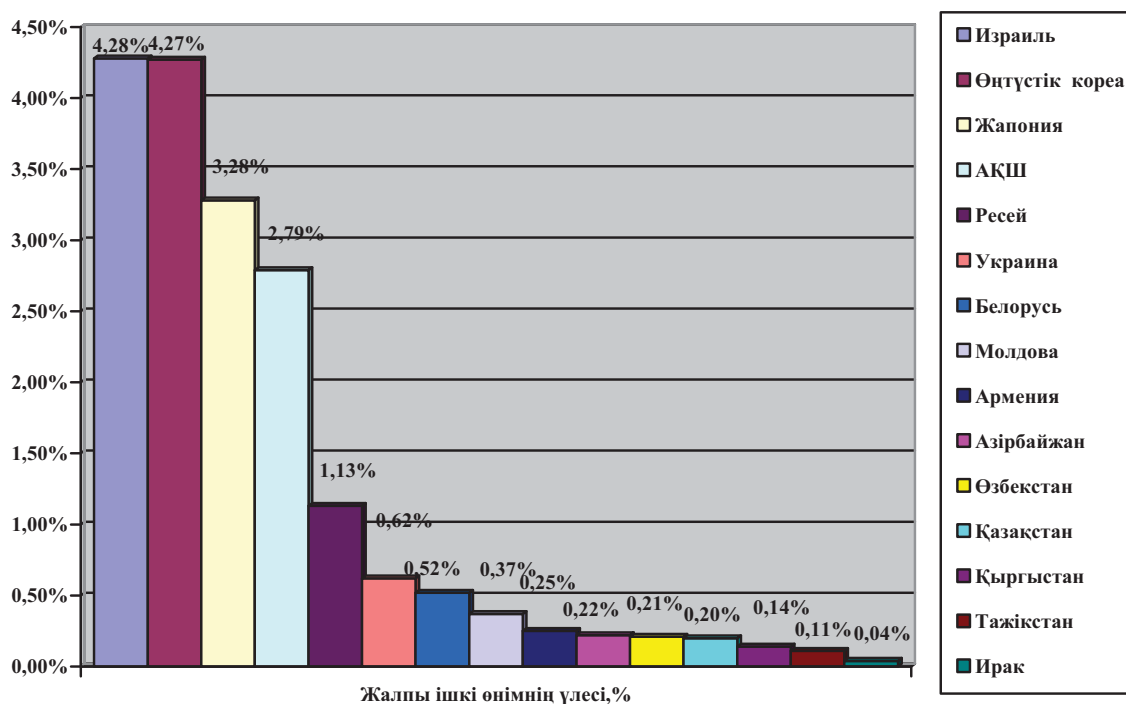
1-кесте – 2016–2019 жылдардағы ғылым салалары бойынша ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларға сыртқы шығындар

	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
Сыртқы шығындар, барлығы	180,2	185,2	184,2	187,2
Оның ішінде:				
Жаратылыстану	2,6	x	x	x
Техникалық	43,7	-	-	-
Медициналық	3,2	-	-	-
Ауыл шаруашылығы	129,0	146,0	152,0	156,0
Әлеуметтік	-	-	-	-
Гуманитарлық	2,8	x	x	x
Инженерлік жасақтамалар және технологиялар	45,7	22,2	32,0	46,1
Ескерту – дерек көзі [7]				

Ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларды қаржыландырудың басымдықты бағыттары болып 2019 жылы инженерлік жасақтамалар және технологиялар облысындағы зерттеулер ие, ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларға жұмсалған сыртқы шығындардың жалпы сомасындағы үлес салмағы 45,9 % құрады. Жаратылыстану ғылымдары облысындағы зерттеулерге шығындар 34,6 %, ауыл шаруашылығы облысында – 9,7 %, гуманитарлық – 5,5 %, медициналық – 5,0 %, әлеуметтік – 2,6 % құрады.

Ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамалар саласында 2019 жылы 22081 адам қамтылған, соның ішінде зерттеуші-мамандар 17 205 адам. Оның ішінде ғылым докторлары 1822 адам, сала бойынша докторлар – 380, PhD дәрежесінің иегерлері – 597, ғылым кандидаттары – 4562 адам, магистрлер – 4338 [7].

ЮНЕСКО соңғы рейтинг мәліметтеріне сәйкес 2016 жылы әлемнің 74 елінің ішінде Ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларға өзінің жалпы ішкі өнімінің (бұдан әрі – ЖІӨ) жоғары үлесін Израиль – 4,28 % жұмсады, соңғы жылдары бұл көрсеткіш бойынша жетекші болып табылады. Одан кейін Оңтүстік Корея – 4,27 %, Жапония – 3,28%, Швеция – 3,26 % және Австрия – 3,07 %, мұны төмендегі 1-сурет арқылы көрсете аламыз.

Сурет 1 – Ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-құрастырмалы жасақтамаларға ЖІӨ Ескерту – дерек көзі [8].

Қазақстан тізімнің төменгі бөлігіне 0,20 %-бен 60-орынға жайғасқан. Бізден жоғары ЖІӨ 0,21 %-бен Өзбекстан, төмен Қырғызстан – 0,14 % орналасқан. (Forbes Kazakhstan есебі бойынша, 2019 жылы Қазақстан көрсеткіші 0,14 % құрады) [9].

Халықаралық сарапшылар есебі бойынша мемлекеттің тұрақты дамуы үшін ЖІӨ 2-ден 4 %-ға дейін ғылымды қаржыландыруға бөлінуі қажет. ЖІӨ қатысты ғылыми зерттеулер мен жасақтамаларға шығындардың ең төменгі мәні елдің экономикалық қауіпсіздігі көрсеткіштерінің бірі ретінде 2 % тең деп есептеледі.

Израиль, Оңтүстік Корея және Жапония, Швеция, Австрия сияқты елдердің жан басына шаққандағы ЖІӨ мәнін талдай отырып, қазіргі жағдайда, тіпті елде табиғи ресурстар болмаған жағдайда да экономиканы дамытуда жетістіктерге жетуге болады деген қорытындыға келеміз.

Елдер оң нәтижелі мәліметтерге қоғамның зияткерлік ресурстарын тиімді пайдаланудың арқасында қол жеткізді. Осылайша, елдер экономиканы дұрыс стратегиялық бағдарлау арқасында өзінің экономикалық әлеуетін арттыруы мүмкін. Экономиканың дамуының 4 негізгі үлгісін бөліп көрсетуге болады: аграрлық бағдарлы экономика, шикізаттық бағдарланған, технологиялық және инновациялық экономика.

Аграрлық бағдар жағдайында ел негізінен ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіреді, оны экспортқа шығарып, келіп түскен ақша қаражаттарына шетелден қажетті өнеркәсіптік тауарларын сатып алады. Экономиканың бұл түрі көптеген әлсіз дамыған елдер үшін сипатты. Қоғамның зияткерлік ресурстарын пайдалану деңгейі мұнда төмен [10].

Экономиканың шикізаттық бағдары экспорты жалпы ішкі өнімнің негізгі бөлігін қамтамасыз ететін табиғи ресурстардың мол қорына ие елдер үшін сипатты. Мұндай елдердегі өмір сүру деңгейі ережеге сәйкес аграрлы экономикалық елдерге қарағанда жоғары, бірақ онда зияткерлік әлеуетті пайдалану мен даму деңгейінің айырмашылығы едәуір емес. Бұл елдерде негізгі көңіл басқада әлеуметтік-экономикалық өмір сүру салаларына зиян келтіре отырып, өнеркәсіптің пайдалы қазбалар саласын дамытуға бөлінеді [11].

Экономикасы технологиялық бағдарланған елдерде қолданбалы ғылым жеткіліксіз дамығандықтан, экономикалық мәнді масштабтарда технологияларды өндіру қамтамасыз етілмейді, мұнда зияткерлік әлеует тиімдірек пайдаланылады. Бұл қазіргі технологияларды импорттау және оның негізінде кейін сыртқы және ішкі нарықтарға ұсынылатын жоғары сапалы өнімдерді құрумен жүреді. Технологиялық бағдарланған экономиканы дамыту дамыған білім беру жүйесін қамтамасыз ететін жоғары білікті жұмысшы күшін талап етеді. Сондықтан тұрғындардың қарапайым сауаттылығы жеткіліксіз [12].

Жоғары мектепті, әсіресе экономиканың технологиялық сектор қажеттілігін қамтамасыз ететін техникалық университеттер мен колледждерді дамыту қажет. Жаңа тарих экономиканы дамытудың технологиялық түріне бағдарлануды қабылдаған Жапония, Тайвань, Сингапур, Малайзия, Оңтүстік Корея сияқты экономикасы жылдам дамыған елдерден білім беру жүйесінің дамығанын көруге болады. Мысалы Сингапур Республикасында 4,5 млн. Тұрғынға 13 университет келеді [13]. Оның ішінде үшеуі елдің меншікті ұлттық университеттері, ал 10 Сингапур үкіметінің сұрауы бойынша құрылған әлемнің дамыған елдерінің ірі университеттерінің филиалдарын білдіреді [14].

Инновациялық экономика тек қана қазіргі ғылымисыйымды технологияларды пайдалану ғана емес, сонымен қатар іргелі ғылымның соңғы жетістіктерінің негізінде құруды білдіреді. Экономиканың мұндай түрі мемлекеттік саясатта ғылым мен білімнің дамуы басымдықты болып табылатын және қоғамның қажетті қолдауына ие елдерде қалыптасқан. Экономиканың мұндай түрі Германия, АҚШ және Ұлыбритания үшін сипатты [15]. Өкінішке орай, қазіргі уақытта Қазақстанды экономиканың инновациялық үлгісіне жатқызуға болмайды. Себебі бұл әлеует қажетті түрде пайдаланылмайды. Сондықтан біздің еліміздің экономикасы соңғы жылдары шикізатты бағдарға ие.

ЗЕРТТЕУДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН ҚОРЫТЫНДЫСЫ

Осылайша, елімізде ғылым экономиканы реформалау үдерісінен алынып тасталған болатын. Ол дамыған елдерден Қазақстанның артта қалмауын және экономикалық, әлеуметтік прогресс факторларын белсендіру үшін қажетті ғылымды құруды қамтамасыз ете алмады. Инновациялық экономиканың маңызды көрсеткіші болып ғылыми жасақтамалар жүргізетін ғалымдар мен мамандардың үлесі табылады. Қазақстан мәнсіз ғылыми-техникалық әлеуетке ие және негізінен ғылыми-техникалық жетістіктердің өзара байланысына бағдарланған.

Мәселелерді талдау Қазақстанда зияткерлік әлеуеттің дамуын тежейтін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді.

Ғылым саласының ұйымдастырушылық құрылымында шешімдерді қабылдау, ресурстарды пайдалану және жеке сектордың әлеуеті жүйелері жоқ. Мемлекеттік бюджет қаражаттары есебінен орындалатын ғылыми зерттеулердің әкімшілік бағдарламаларының көп бөлігінің болуы бірыңғай әкімшіліктендірудің заңдық бекітілген нормасын жүзеге асыруға және елде жүргізілген зерттеулерді үйлестіруді қиындатады.

Елде бар зияткерлік меншік ашылуы және дамуы керек. Ұлттың зияткерлік әлеуетін дамытуда маңызды орын жоғары білімге берілген. Қазақстан Республикасының зияткерлік әлеуетін қалыптастыру үшін жоғары оқу орындарының инновациялық қызметін мақсатты түрде дамыту қажет: экономикалық ортамен білім беру саласының байланысын қамтамасыз ету, жоғары оқу орнын білім беру қызметтері нарығына және еңбектің келешекті нарығына бағдарлау, білім беру қызметтеріне инвестициялаудың бюджеттен тыс әдістерін іздестіру. Ғылым, білім және бизнестің өзара байланысты серпінді дамуынан халықтың тұрмыс жағдайы мен оның мәдениетінің өсімі тәуелді.

Осылайша Қазақстандағы негізгі мәселе зияткерлік әлеуетті басқару, оның дамуымен, пайдаланумен жүзеге асырумен байланысты жүйелерінің болмауы. Жаңа ақпараттық-зияткерлік өндіріске көшіп, ғалымдардың ғылыми жұмыстарының нәтижелерін капиталдандыру қажет. Бұл жағдайда білім экономикасын қалыптастырып, жаһандық ортада елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге болады.

Қазақстан адами әлеуеттің жаһандық рейтингінде жоғары орыннан көріну үшін өлім себептеріне, зияткерлік мәдениет факторларының жағдайына көңіл аудару керек. Елдегі зияткерлік дамуының кешігу мәселелері өмір сүруде инновациялық жобаларды жүзеге асыру үшін қаражаттардың бөлінбеуі себебінен екені белгілі. Қазақстандық мамандардың көп бөлігі шет елдерге кетеді, себебі өзінің қызметін жүзеге асырып, жоғары еңбек ақы алу үшін лайықты жағдайларға ие болады.

Бұл мәселелермен мемлекеттік деңгейде күресу қажет. Жалпы ғылымға деген қатынасты өзгерту қажет: ғалымдар жоғары еңбек ақы алулары қажет, ал зерттеу институттарында ғылыми жобаларды бәсекеге қабілетті деңгейге дейін жеткізу үшін қаржылық және инвестициялық қолдау жүзеге асырылуы керек. Біздің елімізде әлеует әрекет етеді, тіпті өте жоғары деңгейдегі әлеует. Көптеген отандық ғалымдардың жасақтамалары әлемде ең үздік болып табылады, өкінішке орай оларды әрі қарай қаржыландыру және өмірде қолдану үшін мүмкіндіктер толықтай болмауда.

Осы деңгейде қажетті әртүрлі жобаларды жүзеге асыруды, кейін Қазақстанда инновация тиімді және интенсивті қарқынмен дамуын қадағалайтын белгілі бір құрылымды құру қажет.

Зияткерлік (адами) әлеуетті пайдалану – бала кезден, мектеп пен отбасында қалыптасып, өмір бойына жалғасатын адамдардың жеке қасиеттерінің үзіліссіз өсуі. Адамның рухани әлемі дамыған сайын, зияткерлік (адами) әлеуеті тереңдей береді және еліміздің экономикалық өсімінің факторы ретінде үлкен мәнге ие болады. Бұл сұрақтардың барлығы бүгінгі күні үлкен ғылыми қызығушылықты тудырады және бұл мәселелер бойынша сұрақтар әліде туындап келеді. Зияткерлік (адами) әлеует мәселелерін жасақтау жаһандану жағдайында ғылыми ғана емес, тәжірибелік мәнге ие оны құраушылардың барлығына тең.

Өмір сүру жағдайлары мен еліміздің азаматтарының жұмыстарын жақсартуға әсер ететін маңызды факторлардың бірі тұрғындардың өмір сүру орталарының қалыптасуына әсер ететін макродеңгейде экономиканы басқару тетігінің сапасы. Көрсетілген тетікті жетілдіру деңгейін сипаттайтын негізгі көрсеткіштер болып келесілер табылады: адами капиталдың сапасы мен қуатын анықтайтын әлеуметтік-мәдени салаға инвестицияның көлемі мен құрылымы (білім беру, ғылым, мәдениет, денсаулық сақтау), ел тұрғындарының өмір сүру сапасы мен деңгейі; дамудың әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық басымдықтарын таңдау негізділігі; кәсіпорынның (ұйымның) инновациялық белсенділік деңгейі; бюджеттік, салықтық, тарифтік, ақша-несиелік, валюталық және кеден саясаттары облысындағы басқарушылық шешімдердің келісімділігі және сапасы.

Қоғамның зияткерлік әлеуетін арттыруға бағытталған тиімді мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясатты құру және жүзеге асыру келесі негізгі нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз етеді: табиғаттың, адамның, қоғамның және елдің ғылыми-техникалық әлеуеті дамуының заңдары туралы жаңа білімдерді алу, ғылым мен білім арасындағы байланысты нығайту, ірі масштабты келешекті технологиялық және инновациялық жобаларды таңдау және жүзеге асыру үшін база құру, инновациялық экономиканың кадрлық әлеуетін дайындау; өндіріс өсіміне, инновациялық өнімді жүзеге асыруға, әкелетін кәсіпорындарды технологиялық қайта жарактандыру негізінде ЖІӨ өсіміне ғылым мен инновация салымдарын арттыру, қосылған құнның жоғары үлесімен өнім өндірісін кеңейту бағытында экономиканы диверсификациялау; әлемдік нарықты ғылымисыйымды өнімдердің үлес салмағын арттыру, отандық өнімдер мен қызметтер экспортының құрылымын жақсарту және т.б.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Официальный сайт Президента Республики Казахстан Послание народу Казахстана [Электронды ресурс] // Электронные текстовые данные – URL: <http://www.akorda.kz> (қарау уақыты: 06.02.2019).
2. Нусратуллин В. Экономический анализ с позиции теории неравновесия // Журнал. Общество и экономика – 2004. – № 9 – С. 16-28.
3. Иванцов В. А. Интеллектуальный потенциал, факторы его использования // Интеллектуальный потенциал. – Казань. – 2003. – С. 18–24.
4. Мартынов А. Ф. Воспроизводство интеллектуального потенциала: оценка, моделирование, методология управления // диссертация на соискание ученой степени д.э.н. 08.00.05.–Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями и инвестиционной деятельностью). – М., 2008. – С. 5–47.
5. Трапезников С. П. Интеллектуальный потенциал коммунизма // Политическая литература. – М., 1976. – С. 118–134.
6. Елютин В. П. Интеллектуальный потенциал общества // Высшая школа общества развитого социализма. – М., 1980. – 102 с.
7. Валовой внутренний продукт страны [Электронды ресурс] // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Ресми сайт]. – 2019. – URL: <http://stat.gov.kz/official/dynamic> (қарау уақыты: 05.02.2019).
8. Разработки и исследования валового внутреннего продукта [Электронды ресурс] // Unesco science report [Ресми сайт]. – 2015. – URL: <http://www.unesco.org> (қарау уақыты: 05.02.2019).
9. Аульбекова А. Ненаучный подход [Электронды ресурс] // Forbes Kazakhstan [web-портал]. – 2018. – URL: https://forbes.kz/process/ nenauchnyiy_podhod/ (қарау уақыты: 06.02.2019).
10. Bontis N., Wu S. “Tiger” Brainpower: Taiwan’s Intellectual Capital Development // Journal of Intellectual Capital. – 2005. – № 6 (2). – P. 23–58.
11. Andriessen D., Stam C. The Intellectual Capital of the European Union // Journal Measuring the Lisbon Agenda. – 2004. – P. 23–30.
12. Firer S., Williams S. M. Intellectual Capital and Traditional Measures of Corporate Performance // Journal of Intellectual Capital. – 2003. – № 4 (3). – P. 348–360.
13. Kujansivu P. Intellectual Capital Performance in Finnish Companies // Journal Institute of Industrial Management, Tampere University of Technology. – 2006. – № 56 (4). – P. 56–88.
14. Manuelli R., Seshadri A. Human Capital and the Wealth of Nations // Department of Economics, University of Wisconsin-Madison. (Society for Economic Dynamics, 2005 Meeting Papers). – 2006. – P. 2736–2761.
15. Subramaniam M., Youndt M. A. The Influence of Intellectual Capital on the Types of Innovative // Capabilities Academy of Management Journal. – 2005. – № 48 (3). – P. 403–421.

REFERENCES

1. Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan Poslanie narodu Kazahstana [Electronic source] // Jelektronnye tekstovye dannye – URL: <http://www.akorda.kz> (accessed: February 6, 2019) (in Russian).
2. Nusratullin, V. (2004), “Jekonomicheskij analiz s pozicii teorii neravnovesija”, Zhurnal. Obshhestvo i jekonomika, No. 9, pp. 16–28. (in Russian).
3. Ivancov, V. A. (2003), “Intellektual'nyj potencial, faktory ego ispol'zovanija”, Intellektual'nyj potencial, Kazan', pp. 18–24 (in Russian).
4. Martynov, A. F. (2008), “Vosproizvodstvo intellektual'nogo potenciala: oценка, modelirovanie, metodologija upravlenija”, Moscow, pp. 5–47. (in Russian).
5. Trapeznikov, S. P. (1976), “Intellektual'nyj potencial kommunizma”, Politicheskaja literatura, pp. 118–134 (in Russian).
6. Eljutin, V. P. (1980), “Intellektual'nyj potencial obshhestva”, Vysshaja shkola obshhestva razvitogo socializma, Moscow, 102 p. (in Russian).

7. “Valovyj vnutrennij produkt strany” (2019), Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, available at: <http://stat.gov.kz/official/dinamic> (accessed: February 5, 2019) (in Russian).

8. “Razrabotki i issledovanija valovogo vnutrennego produkta” (2015), Unesco science report, available at: <http://www.unesco.org> (accessed: February 5, 2019) (in Russian).

9. Aul'bekova, A. (2018), “Nenauchnyj podhod”, Forbes Kazakhstan, available at: https://forbes.kz/process/venauchnyiy_podhod/ (accessed: February 6, 2019) (in Russian).

10. Bontis, N. and Wu, S. (2005), “Tiger” Brainpower: Taiwan’s Intellectual Capital Development”, Journal of Intellectual Capital, No. 6 (2), pp. 23–58.

11. Andriessen, D. and Stam, C. (2004), “The Intellectual Capital of the European Union”, Journal Measuring the Lisbon Agenda, pp. 23–30.

12. Firer, S. and Williams, S. M. (2003), “Intellectual Capital and Traditional Measures of Corporate Performance”, Journal of Intellectual Capital, No. 4 (3), pp. 348–360.

13. Kujansivu, P. (2006), “Intellectual Capital Performance in Finnish Companies”, Journal Institute of Industrial Management, Tampere University of Technology, No. 56 (4), pp. 56–88.

14. Manuelli, R. and Seshadri, A. (2006), “Human Capital and the Wealth of Nations”, Department of Economics, University of Wisconsin-Madison. (Society for Economic Dynamics, 2005 Meeting Papers), pp. 2736–2761.

15. Subramaniam, M. and Youndt, M. A. (2005). “The Influence of Intellectual Capital on the Types of Innovative”, Capabilities Academy of Management Journal, No. 48 (3), pp. 403–421.

SUMMARY

Science, education, intellectual work, globalization of new information systems, new technologies, innovation, economics of intellectual labor – all this is the development of the leading countries of the world.

The authors of the article analyzed the development of various countries and its existing problems, also analyzed the dominant development trends of the world intellectual potential in Kazakhstan in the context of globalization. A study has been conducted regarding the level of formation of intellectual property today, as well as the prospects that exist in this area under the influence of certain qualitative factors.

ТҮЙІНДЕМЕ

Білім, ғылым, инновация, зияткерлік еңбек, жаһандық ақпараттық жүйе, жаңа технологиялар - елдің экономикасының дамуын қалыптастырған. Бүгінде Қазақстан жаңа кезенге көшіп ел экономикасын, әр түрлі бағыттар бойынша кешенді зерттеу мәселесі өзекті болып табылады.

Еліміздің гүлденуі мен дамуы бүгінгі таңда жан-жақты болып тұр. Сол себепті зияткерлік әлеуетті көбейту, зияткерлік қоғамды құру, бай зияткерлік ұлтты қалыптастыруда халықтық зияткерлік әлеуетті көбейту, еліміздің ұлт жаңды азаматтарын тәрбиелеу сияқты көптеген іс-әрекеттер жасалуда. Авторлар өз мақаласында әр-түрлі ғалымдардың еңбектерін зерттеп, зияткерлік әлеует анықтамасын, сонымен қатар басқа елдердің даму, талдау көрсеткіштері негізінде, және оны шешу жолдары мен әдістерін көрсеткен.

РЕЗЮМЕ

Наука, образование, интеллектуальный труд, глобализация новых информационных систем, новые технологии, инновация, экономика интеллектуального труда – все это развитие ведущих стран мира.

Авторами в статье проанализированы развитие различных стран и его существующие проблемы, также были проанализированы доминирующие тенденции развития мирового интеллектуального потенциала и в Казахстане в условиях глобализации. Проведено исследование относительно уровня

формирования интеллектуальной собственности на сегодняшний день, а также перспективы, которые существуют в данной области при воздействии определенных качественных факторов.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Саналиева Лаура Кабидуллаевна – докторант Ph.D, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Павлодар, Республика Казахстан, e-mail: laura_enu@mail.ru

Рахимова Сауле Абайбековна – кандидат экономических наук, профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Павлодар, Республика Казахстан, e-mail: saulesha_rahimova@mail.ru

MPHTI 06.81.23

JEL Classification: A1

OF MODELING TOOLS FOR FORECASTING DEMAND IN INTELLECTUAL PROPERTY

G. B. Bermukhamedova

Caspian State University of technologies and engineering named after Sh. Yessenov,
Aktau, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of research is to reveal the essence of the quantitative assessment of demand for intellectual property used in world practice to assess the level of intellectual and innovative activity.

Methodology – The factor model of demand assessment for Kazakhstan was calculated, the analysis of which showed that the market for intellectual property is in an unbalanced state. It is argued that the development of the market for intellectual property can be significantly affected by large-scale digitalization processes.

Originality / value of the research: Article discusses the increasing role of the factor of intellectual property in the development of economies of countries and regions. It is shown on the basis of what methods and models were calculated, the degree of use of intellectual potential for cross-country comparisons.

Comparison of such economic categories as supply and demand is analyzed.

Problem of improving methodological approaches to the analysis and forecasting of demand for intellectual property and the need for such studies to improve the methodological base based on model tools has been identified.

Findings – In general, the lack of a systematic approach to management cannot but lead to processes of increasing “blurring” of the goals and objectives of diversification, not to mention the tools and mechanisms for pursuing a balanced industrial policy. Digitalization processes in all spheres of society are an important factor in accelerating the processes of formation and development of a balanced market for intellectual property.

Keywords: intellectual property object, supply and demand, efficiency exhaustion rate, global indicators for assessing intellectual and innovative activity, demand forecasting model, digitalization as a factor in the development of the intellectual property market.